

Nicolaie Iorga az együttélésről 1925-ben

Nem könnyű méltó formában adózni Nicolaie Iorga emlékének, hiszen a román művelődés és közélet e ragyogó képviselője, aki 1940-ben egy ködös november végi estén esett áldozatul a vasgárdista terrornak, váteszi ihletésű aforizma-kötetében (Cugetări, 1911), „a meggyilkolt tetemére borított arany-szemfedő”-nek mondotta az utókor háláját. Nem könnyű, de mégis kézenfekvő, lévén hogy szerteágazó és ellentmondásoktól korántsem mentes gigászi tevékenységének van egy minden eszmei beállítottságnál, minden célra törő következetességnél állandóbb tengelye: a moralitás. Vérével tett bizonyosságot az életelv mellett, miszerint „Igazságnak várában megölhetnek ugyan, de legyőzni, azt nem”, mert „az erkölcsiség alapja a mások és önmagunk megbecsülése”.

Róla keringő anekdota csattanójaként maradt fenn, de egész egyéniségére jellemző a válasz, amellyel az 1930-as évek elején az egyik parlamenti vitában a kormány képviselőjének a vádaskodását visszautasította. Történt volt ugyanis, hogy közvetlenül a miniszterelnöki tisztségről való lemondása után keményen bírálta a kabinet antiszociális intézkedéseit. „Milyen jogcímen mer pont Ön interpellálni — akadékoskodott a szóvivő — mikor köztudomású, hogy az Ön kormányzása idején még cudarabbul mentek a dolgok?” — „Kétségtelen — válaszolta nyomatékkal Iorga —, vegye azonban, Uram, tudomásul, hogy akkor én nem voltam én!”, azaz tehetetlen volt a királyi klikkel szemben, amely az ő nagy nemzetközi tekintélyét igyekezett a világ-méretű gazdasági válság és az ország közéletében lábra kapott anarchikus törekvések közepette a saját üzelmeinek leplezésére felhasználni. Mert ha a pillanatnyi helyzet megítélésében tévedett is olykor, az erőviszonyok semmiféle alakulása sem volt képes eltántorítani meggyőződésétől, hogy „nincs edesebb és szentebb feladat annál, mint megsejtenni az eszmét, amely akár az emberek elméjében, akár az emberöltőkben sarjad majd ki”.

Ennek a magasztos eszmének, a hatalmi törekvéseket, nemzeti érdekeket egymással méltányosan összehétközteni hivatott kultúrának uralomra juttatását akarta munkássága javarészevel szolgálni. Helyénvaló tehát, ha most, e tragikus emlékezetű évfordulón egyik ilyen vonatkozású kezdeményezését elevenítjük fel.

A kolozsvári és bukaresti sikeres bemutatók után, 1925 decemberében a nagyváradi Magyar Színház is másorra tűzte Janovics Jenő társulatának előadásában Nicolaie Iorga Apáról fiúra című drámáját. A vendéggjátéknak különös jelentőséget kölcsönzött egyrészt az a körülmény, hogy egybeesett a szerző nagyváradi látogatásával, aki a „Cele Trei Crișuri” Társaság meghívására a Városháza dísztermében készült Testvériesülés az irodalom útján (Infrățirea prin literatură) címen felolvasást tartani, másrészt pedig a városi közönség éppen azokban a napokban indított széles körű társadalmi akcióit a súlyos anyagi válságba került helybeli színjátszás támogatására.

Az ügyes sajtókampánnyal előkészített esemény valóban beváltotta a hozzá fűzött reményeket, úgyhogy 1925. december 21. a román—magyar kulturális közeledés öröndetes állomásának bizonyult Nagyváradon. Egyébként maga Janovics Jenő sem mulasztotta el a függöny felgördülése előtt mondott

ünnepi beszédében hangsúlyozni, hogy a teremben jelenlevő tudós és költő „maga is a megértés apostola s a haladás tüzes szavú profétája. A történelmi múltba való elmerülő búvárkodás a sorsok ítélőszékének arra a piedesztáljára emelte őt, ahonnan a letűnt korokból való okulás művészetével a jövőbe lehet látni... Kémlelve a jövőt, nemzetéért és fajáért aggódó szívéből mennydörögve robban ki a váteszi szó: Nem szabad letiporni más nemzet nyelvét, lelkét, műveltségét, s túlharsozga a gyűlölet orkánját bölcs intése: Iskolát pedig csak akkor szabad bezárni, ha bombát gyártanak benne!” (Nagyvárad, 1925. december 23; Nagyvárad Napló, 1925. december 24). Nagyon időszerű kérdéseket érintett Nicolae Iorga is mind a tiszteletére rendezett banketten, mind a már idézett előadásában, amelyből a Cele Trei Crișuri nyomán adunk szemelvényeket.

Engel Károly

...Egyazon természet ihlet minket. Nemcsak körülvesz, de bennünk él. Mindannyian magunkban hordozzuk kéklő égboltját, születésunktől fogva fülünkbe hatol a hazai erdők zsongása, és miként az érett búzatáblák felett, úgy suban át felettünk is a nyár édes fuvallata; midőn pedig előnt a düh, gyötör a szenvedés, egyaránt a sztyeppek kegyetlen nemeréje kavарja fel a lelkünket. Ez a természet nem hagy el, bárhova mennénk is, nincs módunkban elszakadni tőle. Az évszázadok óta e tájon honos népek minden idegszálába beleette magát.

Hosszas, nehéz küzdelemben edződ-tünk hozzá. Mindannyian magunkban hordoztuk, és nem is kizárólag az egyi-künk zászlaja alatt...

Szüntelenül a türelemről, erről a könyvekből vett új kifejezésről szóno-kolunk, és gyakorta feledjük a minden-kor szívünkben hordozott emberséget...

Mi lehetne inkább a segítségünkre, hogy egymásra találjunk. Korántsem az olykor értelmetlenül vak hatalom, amely az ellenünk indított politikai perek után most a mi oldalunkon van, sem pedig az érdek-sugallta paktumok azon em-berek között, akik semmit sem képesek nélküle kezdeményezni, hanem az őszinte lelkek kölcsönös befolyása.

Ők az irodalomnak, ennek a nagy búbájosnak és csodatevőnek a révén nyilatkoznak meg. Miért nem teljesítettük hát mindeddig a kötelességünket?

Mert egyikünk sem ismerte közülünk a másik írásművészetét.

Vannak persze kivételek is. Bitay Árpád úr — a ma ott magyarul bemutatásra kerülő darabom fordítója, ahova a vásári Bizáncok* elrablása óta nem hatolhattak be a nemzeti múlt alakjait felidéző drámáim — megírta magyarul irodalmunk történetét. Kutatásai rengeteg mindenre megtanítanak bennünket azáltal, hogy be-bizonyítja, népeink közül egyik sem ismerheti meg alaposan önmagát a másik két

* A parafrazált Herczeg Ferenc-darab címével Iorga feltehetőleg a romániai magyar színházak játékrendjében akkortájt túlsúlyra jutott könnyű műfajra céloz.

nemzet forrásainak tanulmányozása nélkül... Kristóf György kolozsvári professzor annak a Jókainak az életrajzát adta ki románul, akinek 48-as drámai sodrású regényét gyermekkoromban a Rázboiul hírlap tárcarovatában olvastam. Létezik egy román nyelvű magyar kis irodalomtörténet is, de nem csatoltak hozzá függelékét szemelvényekkel.

Egyébiránt a magunkénak mondhatjuk-e tényleg ezeket az irodalmakat?

Mi Nyugatról, főként a francia romantikából merítettünk ihletet. Alecsandri sokkal kevésbé „román”, mintsem gyanítanók. Versei az 1840-es évek szalonjait varázsolják elénk a csillárookban égő cefzaggyú-gyertyákkal, a Cloches du monastère és a Prière d'une vierge kottáival a nyitott zongorán, magasított derekú ruhába öltözött hölgyekkel, akiknek ujja hárfát penget. Ő, ha belépett volna oda Eminescu, kialudtak volna a pislákoló fények, s egy vad és fennkölt ihlet zúgása elpattantotta volna az aranyos hárfa húrjait. Maga Coşbuc is, azt kivéve, amit Naszód környéki jellegzetes parasztjaitól kölcsönzött, német klasszikusok hatásától telítődött.

A magyar irodalmat még erősebben átjárja a nyugati szellem, miként egy olyan nép irodalmát, melynek hosszú ideig német volt a királyi családja, uralkodó osztálya pedig elnémetesedett, s amely sokat kölcsönzött egy mélyebb műveltségből. Lám, Bánk bánról mint a középszázadok magyar hősről a korabeli német romantikus iskola gyakorlatának és képletének áthágása nélkül lehetett írni. Tegyük fel, hogy a magyaros szellem immár idestova száz esztendeje behatolt mind a költészetbe, mind a szépprózába, ámde vajon mennyi ebből az erdélyi avagy az Erdély-lyel határos vidékek szelleme?

A helyes utat mutató írók viszont mégsem hiányoznak. A magyarokat illetően nem Mikszáthra gondolok, akit választási érdekek hoztak erre a tájra. Az egyszerű embereknek mily változatos, élethű és megható világa elevenedik meg ellenben a mi irodalmunkban Slavici elbeszéléseiben.

Ebbe az irányba tájoltjuk egész irodalmunkat. Legyünk tudatában annak, hogy a fajiság nem követeli meg a néha elhatároló jelentőségű árnyalatokról való lemondást.

Szívjuk magunkba ennek a természet-adta környezetnek és ennek a múltnak éltető nedvét, s termékenyítsük meg vele az irodalmat. Ekként ki-ki lelki gyönyörrel élvezhetné mindazt, amit a másik két nép irodalmából lefordítanak.

Nagy munkát lehet így a lelkekben véghezvinni, és főként nagy bajokat lehet elhárítani. Mert kérdem én, a természetből folyó versengést miért kell még haszontalan ellenségeskedésekkel szaporítanunk.

Lucrețiu Pătrășcanu a vasgárdista kormányzás öt hónapjáról

Antonescu tábornok megbízása az új kormány megalakításával — ami a vasgárdista kormányzás kezdetét jelentette — nem tartalmazott semmiféle forradalmi elemet és nem valamilyen államcsíny eredménye volt. A király az események nyomására nem tett mást, mint élt egyik előjogával. Így a király formálisan megmaradt az akkor érvényben levő alkotmány keretei között, amely szerint a király nevezi ki a minisztereket.

II. Károly nem tudta megvédeni személyes uralkodásának rendszerét, így legalább a trónt akarta megmenteni azzal, hogy sorsát és a dinasztia sorsát a román állam új vezetőjére bízta. Ennek az elhatározásnak három indítéka volt: Antonescu tábornok szoros kapcsolatban állt a legionáriusokkal, már 1937 óta „szimpatizált” velük, így megpróbálhatta tartósan kibékíteni a királyt a vasgárda új vezetőségével; a tisztikar egy részének bizalmát élvezte, s így tekintélye volt a hadseregben; s végül, ismert volt német-barát magatartása, s biztos volt, hogy az ő elnöksége alatt álló kormányt kedvezően fogadják Berlinben és Rómában. Az ellenzék egyetlen politikusa, egyetlen más katona sem birtokolta a korona megmentéséhez szükséges e három feltételt.

Csakhogy Antonescu tábornok magával hozott még valamit, amit a volt király, II. Károly valószínűleg helytelenül értékelt. Magával hozta személyes ambícióit, s ez inkább a patológikum, mint a politikum körébe tartozott. Ugyanakkor Franciaország összeomlását követően Délkelet-Európában olyannyira megváltozott a helyzet, hogy a múlt és a jövő közötti kompromisszumos formula lehetősége eleve sikertelennek bizonyult.

Ezekkel a megállapításokkal azt szerettem volna kiemelni, hogy a vasgárdista mozgalom Romániában is — akárcsak az összes többi hasonló mozgalom az európai országokban — legális úton indult el a kormányzás felé. A megfélemlítés, nyomás, a többé-kevésbé titkos mesterkedések juttatták itt is hatalomra a mozgalmat, amely aztán nem szűnt meg saját . . forradalmáról beszélni.

Szeptember 14-én, amikor kikiáltják a nemzeti-legionárius államot, s a kormányban túlsúlyba jutnak a vasgárdisták, a legionárius mozgalom két és fél évi illegálitás és üldözés után felszínre került — ha így mondhatjuk — teljes fényében, de ugyanakkor meztelenségében. Vezetősége, a káderek, ideológiája, programja és igazi társadalmi elkötelezettsége ettől kezdve először konkrét és nyilvános — tehát ellenőrizhető — tevékenységben mutatkozhatott meg.

Egy kormányzás lényege

A vasgárdista mozgalom öt hónapig tartotta kezében a politikai hatalmat. Ez az idő természetesen rövid ahhoz, hogy egy párt megvalósíthassa nagy horderejű programtervét vagy teljes mértékben kinyilvánítsa alkotóerejét. Ez az idő azonban elég hosszú ahhoz, hogy *tényleges* tevékenysége révén világosan és határozottan megmutassa, mit akar, milyen eszményeket és érdekeket szolgál, tulajdonképpen kit képvisel.

A rövid legionárius kormányzásban az idő momentumának két sajátos körülmény ad különös súlyt.

Ha figyelmesen olvassuk a szeptember 6-a után megjelent egész vasgárdista irodalmat — beleértve a különböző legionárius vezetők hivatalos nyilatkozatait is —, megállapíthatjuk, hogy üres frázisokon kívül „a Gárda eszmeiségéről”, a „legionáriusok áldozatairól”, arról, hogyan „szentelte magát a Gárda a nép ügyének”, nem találunk egyetlen gondolatot vagy kijelentést sem, amely a közélet valamelyik szektorában megvalósítandó programra vonatkozott volna, ha a megvalósítás még lehetetlen volt is. Nem az idő hiányzott a „gárdának” ahhoz, hogy megvalósítsa programját, hanem egy olyan program hiányzott, amelyből konkrétan következtetni

lehetett volna arra, mit is akarnak. Ez igen különös, hiszen a vasgárdista vezetők meg voltak győződve arról, hogy nem néhány hónapig vagy évig, hanem évtizedekig gyakorolják a hatalmat. Ők tehát olyan idő-perspektívában dolgoztak, amely — bár csak papíron létezett — lehetővé tette a széles és gazdag programot.

Másodsorban, a mozgalom vezetőit és kádereit nem lehet azzal vádolni, hogy uralmuk idején passzívák voltak, vagy hiányzott belőlük a kezdeményezés. Ellenkezőleg, az öt hónap alatt kifejtett tevékenységük — mondhatjuk — bámulatos volt. Mind külső, mind belső vonatkozásban.

Behozták a német csapatokat az országba, ténylegesen az egész román politikai hatalmat a hitlerista megszállóknak rendelték alá, a Reich rendelkezésére bocsátották az ország minden természeti kincsét, nyersanyagát (kőolaj, gabona, fa), a közlekedési utakat, az egész államapparátust; mindez világosan illusztrálja, mit műveltek ezen a területen a vasgárdista kormányzás idején.

Belső vonatkozásban nem létezett az államapparátusnak egyetlen olyan, bármily eldugott részlege sem, amelybe ne hatoltak volna be a legionáriusok. A Gárda a gazdasági és politikai életre egyaránt gondos figyelmet fordított. Minden felett tevékeny ellenőrzést gyakorolt, kezdve a fő minisztériumtól egészen a kis és jelentéktelen zsidó és román magánvállalatokig. Így tehát egy kinyilvánított program helyett következetes, valódi mindennapi tevékenységet folytattak.

Miben állt ez a bámulatos tevékenység? Ezt a tevékenységet, függetlenül attól, hogy milyen formát öltött, milyen területen, milyen irányban és milyen módszerekkel folytatták, egyetlen szóval lehet szintetizálni: *rablás*. Rablás — etimológiai és jogi értelemben — nagy méretű tolvajlás, erőszak. Ezt a rablást, akár szervesen és rendszeresen, akár anarchikusan, tehát az eszme híveinek egyéni kezdeményezésére folytatták, mindenképpen nagy méretekből üzték, mind az egyes személyek, mind pedig az állam kárára.

A Légiónárius tevékenységében megtaláljuk ennek a büntetnek minősített tevékenységnek minden formáját úgy, ahogyan azt bármelyik modern büntetőtörvénykönyv leírja: a magánházközi rablás céljából történő erőszakos behatolástól az erőszakos eltulajdonításig testi kényszer alkalmazásával, kínzással és gyilkossággal. A zsarolást, fenyegetést, személyek fogva tartását, rendőri inszenzártól mind egyetlen célnak vetették alá, egyetlen célkitűzés érdekében használták fel: ez a *rablás*.

Sokatmondó számok

Ezeknek a kijelentéseknek az illusztrálására elegendő, ha idézzük annak a kivizsgálásnak a következtetéseit, amelyet a vasgárdista kormány felszámolása után a hatóságok végeztek:

„A csak a vidékre vonatkozó, nem teljes statisztika alapján az erőszakos eszközökkel elsajátított javak valóságos és összértéke 1 018 624 911 lej. Ezeket a javakat az egyének terrorizálásával vásárolták meg 216 millióért, vagyis a valóságos érték 21,2 százalékaért, amelyből csupán... a valóságos érték 5,12 százalékát, a megállapított ár 24,17 százalékát fizették ki“ (*Pe marginea prăpastiei — A szakadék szélén*).

Honnan származott ez az összeg? *Ugyancsak rablásból*.

Idézzünk néhány olyan eszközt, amelyet a vasgárdisták használtak. Azért mondjuk, hogy néhányat, mert a terrorakciók áldozatainak legtöbbje lemondott arról, hogy panaszt tegyen: 450 bántalmazás, 323 elzárás, 9 gyilkosság (a jilavai és a zendülés idején elküldötteken kívül), 82 magánlaksértés, 1162 esetben a javak elsajátítása kényszereladés révén, 1018 esetben a javak kisajátítása, 260 esetben ingóságos erőszakos elfoglalása, 65 kirablás.

Mindez a zendülés kezdetéig!

A közpénz kezelését illetően ismét csak azokra a hivatalos megállapításokra szorítkozunk, amelyeket azután tettek, miután a legionárius kormányzás véget ért.

Azáltal, hogy a volt „Straja Tării“ vagyona a Vasgárdista Mozgalom ügykezelésébe és használatába ment át, a mozgalom vezetőinek rendelkezésére állt körülbelül egymilliárd lej, ebből mintegy 220 millió készpénzben. Négy hónap alatt 180 milliót költöttek el, míg a fennmaradó 40 millióból csak 33 millióra találtak többé vagy kevésbé igazoló iratokat, ugyanis a kasszában nem maradt csak 7 millió lej (a *Timpul* hivatalos beszámolója 1941. február 27-én).

Január 15-én a *Cuvântulban*, a legionárius mozgalom hivatalos lapjában, a következő sorokat olvashattuk: „És senki sem fogja tudni bizonyítani azt, hogy va-

lamelyik magasrangú vasgárdista személyiség vagyont szerzett családjának és meggazdagodott az állam kárára, nem tudja ezt bizonyítani senki, sem most, sem később. "A mondatban a hangsúly arra esik, hogy „bizonyítani“. Mivel a *bizonyítékok megsemmisítése* a vasgárdisták fő erénye...

A zendülés idején a rablás gigantikus méreteket öltött. A zendülés után csak a fővárosban a vasgárdisták székházaiból és a legionárius vezetők lakásából február 27-ig nem kevesebb, mint 174 *tehergépkocsi* rakomány rabolt holmit gyűjtöttek össze. Különféle árut, házi dolgokat, ruhát, élelmet. A rabolt holmik listája igen beszédes.

Az intézményektől és a magánszemélyektől a zendülés idején rabolt préda értéke eléri a 100 milliót (*Pe marginea prăpastiei* II. 254).

Tulajdonképpen ezek a fosztogatások, bestialitások és gyilkosságok, amelyeket a Légio az alatt a három nap alatt elkövetett, ameddig az utcán és az országon uralkodott — mondhatjuk így is —: a Vasgárda egész kormányzási tevékenységének valóságos lényegét adta vissza sűrített formában. Az, ami az 1941-es januári napokon történt, nem kivételes esetek sora, mint ahogy megpróbálják állítani, hanem a dolgok logikus kibontakozása, egy rendszer betetőzése, a csúcs volt.

Néhány téves magyarázat visszaverése

Az általunk tett megállapításokban nincs semmi becsületsértő vagy akár politikai elem. Mint minden tömegjelenségnek — hiszen a legionárius kormányzás idején a rablás ilyen jelleget öltött —, ennek is meg kell legyen a maga társadalmi magyarázata. Az ilyen jelenséget nem lehet elszigetelt egyedek perverzitásának a rovására írni, nem lehet „menteni“ a vasgárdista káderek képességeinek hiányával, korruptségával vagy erkölcstelenségével. Végül azzal a kijelentéssel sem lehet magyarázni, hogy tulajdonképpen nem a Gárda, nem „a Kapitány igazi Gárdája“ volt a hatalmon, hanem valamilyen csalók, akik bitorolták a mozgalom vezetését. Az ilyen „magyarázat“ a valóságban megkerüli az igazi problémát, és menekül a válaszadás elől.

Kétségtelen, hogy mind a vasgárdista vezetők, mind pedig a többi káderekből hiányzott a politikai érettség, korrupctak voltak, vadállati kegyetlenségük hajtotta őket. Csakhogy ezek a vezetők és káderek következményként, nem pedig okként jelentkeztek, egy rendszer termékei voltak, tükrözték a Romániában létező társadalmi organizmus egy bizonyos részét, nem ők hozták létre azt a jelenséget, amelyet itt elemzünk.

A perverzitás, szadizmus, kegyetlenség természetesen létezett, jellemezte mindazokat, akik tíz- és százazreket vertek, kínoztak és gyilkoltak a Légio nevében, valamint azokat, akik a rémtetteket elkövették a zendülés idején. De az ősi vadság ilyen kitérésének is megvan a maga társadalmi magyarázata, s ez a magyarázat csak nagyon kis mértékben keresendő a patológia területén.

Végül nem kevésbé alaptalan az a megkülönböztetés is, amelyet a „régii“ és az „új“ Légio között akarnak tenni. Ilyen különbség nem volt, mert nem is lehetett. A Horia Sima körül tömörülő és az általa vezetett Gárda kádereinek a legnagyobb része ugyanazokból az emberekből tevődött össze, akik Codreanu idején vezették a mozgalmat. Az új vezetés — két-három kivételtől eltekintve — nem talált semmiféle ellenállásra a mozgalmon belül, éppen ellenkezőleg, teljes mértékben hallgattak rá és alávetették magukat. Egyébként az úgynevezett „új elemek“ is ugyanabból a társadalmi környezetből kerültek ki és ugyanolyan értelmi, erkölcsi vagy szakmai alkatuk volt, mint a Kapitány idejében. Az egyetlen különbség az volt, hogy a régi vezetőknek nagyobb volt a tekintélyük és a személyi népszerűségük, mindenképpen nagyobb, mint azoknak a névteleneknek, akik egyik napról a másikra az ország kormányzói lettek.

Sőt, mi több, Corneliu Codreanu és több vele együtt megölt vasgárdista múltbeli tevékenysége s az 1940. szeptember 6-a utáni „új emberek“ tevékenysége között nem volt semmiféle különbség a koncepció, az ideológia vagy a módszerek tekintetében sem. Tökéletes, harmonikus folytatás volt ez, csak más lehetőségek között. Csupán szélesebb keretek között folyt és sokkal erőteljesebb eszközökkel. S ez tökéletesen megmagyarázható. Egy tömegmozgalomban, amilyen a Légio volt Codreanu idején és amilyenné vált, miután Horia Sima vezetésével hatalomra került, a vezetők nem saját személyiségüket, hanem annak a mozgalomnak a kol-

lektivitását juttatták kifejezésre, amelynek az élén álltak. Ők annak a kifejezői és magyarozói voltak, amit maga a Gárda képviselt társadalmi szempontból. A legionárius mozgalom szerkezete tekintetében pedig semmiféle változás nem következett be. Ez azonos maradt minden alkotóelemében. A Gárdát a királydiktatúra idején felbomlasztották, de a régi rendszerben korrumpált vált káderek a maguk összességében túlélték azt, így a Gárda régi népszerűségének nagy részét elvesztette, s mint harcos erőt lefegyverezték, mégis, amikor biztosították számára a politikai hatalom monopóliumát az államban, folytatta a régi utat: szervezeti formái és ideológiája pontosan ugyanazok, mint a múltban.

A Légio kormányzó erőket is ugyanaz a Légio maradt, ugyanazokkal a vezetőkkel, mint 1938 előtt. Csak a mozgalom csúcs-apparátusa változott meg, de ez csupán a káderek számbeli csökkenését jelentette, semmiképpen a káderek strukturális változását.

A legionárius kormányzási tevékenység magyarozatát tehát más irányban kell keresni.

Mi új jelentkezett a Légio tekintetében?

Ha mégis lehet valamiféle változásról beszélni, úgy ez nem a Gárda szervezetében, hanem rajta kívül jelentkezett. Azok az objektív feltételek, amelyek közepette a legionárius vezetőség előkészítette 1937-ben a hatalom átvételét, és azok, amelyek jelenlétében valóban át is vette, különböztek egymástól. Ennek a változásnak tükröződnie kellett konkrét tevékenységükben is a kormányzás öt hónapja alatt.

1937—38-ban a Légio mögött erőteljes népi áramlat létezett. Ezen áramlat és a vasgárdista kormányzás között akkor, 1938-ban közvetlen, az októl az okozat felé vezető kapcsolat keletkezett volna. Ez az áramlat volt a mozgalom tömegalapja, erre támaszkodott a vasgárdista vezetőség akkor, amikor arra készült, hogy kérje vagy kikényszerítse saját kormányzását. A jelzett áramlat valószínűleg létezett, bár a Vasgárda iránt érzett rokonszenvnek és bizalomnak többféle eredete volt, s az elégedetlenség és gyötrődés legkülönbözőbb formáját sikerült bizonyos irányba terelnie. Az államapparátus cinkossága, az a segítség, amely a reakciós burzsoázia csúcsai részéről jött, a királyi kamarilla egyes embereitől vagy egyenesen II. Károly királytól kapott titkos segítség mind erőteljes ütőkártya volt a vasgárdista vezetőség kezében. De igazi ereje ekkor mégis abban az erőteljes áramlatban öltött testet, amely országunk néptömegeinek tekintélyes részét átfogta.

Mi a helyzet 1940 végén?

Nem a tömegek nyitják meg az utat a Légio számára a kormányzás felé, a kormányzás átvétele egy színleges népi agitációnak az eredménye, amely agitáció a valóságban a hitlerista mesterkedések közvetlen nyomására történt. Ez a kormányzás kívülről kihívott, nem szervesen, belülről nőtt ki. A tömegek 1940-ben nem akarták, nem tevékenykedtek, nem harcoltak, tehát nem ők kényszerítették ki a vasgárdista kormányzást. A pro-vasgárdista népi áramlat a múlté.

Ilyen feltételek között a Gárda vezetősége felmentve érezte magát mindazoktól a régi ígéretektől, amelyeket akár a parasztságnak, akár a munkásságnak, akár a városi kispolgárságnak tett. Azoknak az erőknél tehát, amelyekre belül a vezetőség támaszkodott — elvonatkoztatva a kívülről jövő náci segítségtől — csupán saját szervezeteik voltak. Saját szervezeteinek ereje volt ez alkalommal a vasgárdista hatalom talpazata, amelyet a vezetőség szeptember 6-a után megszilárdított.

Az új vasgárdista vezetőségnek nem volt olyan gazdasági vagy társadalmi követeléseket tartalmazó programja, amely legalább részben arra kényszerítette volna, hogy valamilyen távlatot nyisson a tömegeknek. Nem is érezte annak szükségességét, hogy ilyen követeléseket megfogalmazzon. Ez a vezetőség nagyon jól tudta, hogy az adott körülmények között valójában honnan ered hatalma.

Ennek a ténynek a következményei azonban sokkal szélesebbek és jelentősebbek voltak. A vasgárdista mozgalom kormányzó tevékenysége ettől kezdve csupán azoknak a társadalmi rétegeknek és kategóriáknak a közvetlen kifejezése volt, amelyek e mozgalom kádereiből és a mozgalom szervezett híveiből kerültek ki. Természetesen 1940-ben is ugyanazok a káderek és a hívek, mint 1938-ban. Csak ez alkalommal az akkoritól eltérően a szervezetek el voltak szakítva és szigetelve

mindattól, ami annak idején a mozgalom erejét és dinamizmusát jelentette: a parasztok százezreitől, a munkások ezreitől, az értelmiségiektől, kispolgároktól, akik anélkül, hogy részt vettek volna a Légióban, egész reményüket a vasgárdista mozgalomba helyezték, s megváltásukat is tőle várták.

Elégedetlenek, felháborodottak — de nem forradalmárok

Ily módon létrejött az elégedetleneknek egy széles kategóriája, amely számbelileg mindinkább növekedett a kispolgárok, munkások vagy akár az uralkodó osztályok köréből kikerült olyan elemekkel, melyek az ország gazdasági, társadalmi és politikai életébe érdekeiknek és törekvéseiknek megfelelően nem tudtak beépülni. Így a deklasszáltak a felháborodottak, de nem a forradalmárok tömegét alkották. A forradalmi magatartáshoz és a tevékenységhez hiányzott minden feltétel és minden... képességük.

A kispolgárság — annak bármely meghatározó eleme — képtelen minden ilyen kezdeményezésre. Néha bevonták a társadalmi megújulásba, ezt tette vele a burzsoázia, amikor a hűbériség ellen harcolt, vagy a proletariátus, amikor elég erős, alapvető, mozgékony elem volt. De csak ennyi.

Nem a feudális arisztokráciától lehetett elvárni a megújító magatartást vagy tevékenységet. És ugyanígy a legkevésbé sem lehetett elvárni azoktól, akik mégis csak a munkásság közelében helyezkedtek el. A „lumpenproletariátus“ minden kategóriája a hivatásos bűnözőktől, a krónikus elnyomorodottaktól a prostituáltakig, koldusokig valóságosan irtózik minden társadalmi változástól, a szocializmustól, kommunizmustól. Ez a parancs: „aki nem dolgozik, ne is egyék“ — ugyanolyan vagy talán még nagyobb ellenszenvet kelt bennük, mint a burzsoáziában. A magántulajdon iránti tisztelet hiánya — hiszen ők a peremen és a jelenlegi társadalmi kereten kívül helyezkednek el — nem alakítja át őket a magántulajdon fő ellenségeivé, legfeljebb... bűnözővé teszi őket. Csodálják a burzsoázia fényűzését, s ha a szerencse kedvez nekik, akik tehetik, igyekeznek utánozni őket, és készek szigálni az adott „rendet“. Ők ezt a rendet akarják felhasználni, ennek a terhére akarnak élni, nem akarják megdönteni. A „lumpenproletariátus“ ideológiája, mentalitása, tudata idegen a munkásoktól, a munkásság harcától s azoktól az eszményektől, amelyeket a munkások tudatos része követ.

A miszticizmus és antiszemizmus korlátot jelentettek, miattuk képtelenek voltak megérteni azokat a valóságos problémákat, amelyeket a jelenlegi társadalom felvet, illetve azok megoldását. A miszticizmusban megtalálták a maguk értelmi és erkölcsi eledelét, amely alkalmazkodik a fatalizmustól, előítéletektől és babonáktól uralt lelkivilágukhoz és gondolkodásukhoz. Az antiszemizmusban amellet, hogy ez lehetőséget nyújt saját elesettségük és nyomoruk miatti ellenséges érzületüknek, a megaláztatás érzésének és bosszúvágyuknak szabad kibontakozása számára, egyben „majdnem társadalmi“ receptet is látnak arra, miként lehet meggazdagodni a zsidó tőke rovására.

Amikor a Gárda hatalomra jutott, s megnyitotta a konkrét, gyakorlati megvalósítások útját, azok a közös vonások, amelyek a szerkezetileg annyira különböző, de viselkedésben, tendenciákban és törekvésekben olyannyira közeli társadalmi kategóriákat összefogták, azonos reakciói kellett hogy kiváltsanak. Ez magyarázza a jól megfigyelhető egységet az egész vasgárdista kormányzásban, a hozott intézkedésekben, az elkövetett és megtört tettekben. Ez magyarázza azt is, hogy a vasgárdista mozgalom miért nem tűzhetett ki megújító célokat, bár egyes elégedetlenek, felháborodottak, de nem forradalmárok megnyilvánulása volt. A társadalmi problémák megoldását — s e problémák számukra csak a saját, a legionárius mozgalmat alkotók helyzetének prizmáján keresztül jelentkeztek — nem a meglévő rendszer eltávolításában vagy szocialista rendszerrel való felváltásában keresték, hanem a meglévőn belül, amelyben azonban az ő helyzetüknek meg kellett változnia. Csak azt akarták, hogy uralkodjanak a fennálló társadalmi rendszeren, s hogy annak elősdijeként éljenek.

A rablás megadta ennek lehetőségét. Alighogy megragadták a hatalmat, és az ország urainak érezték magukat, rögtön hozzáálltak eszményeik valóra váltásához.

Elsősorban a gazdag zsidókkal kezdték, vagyis a burzsoázia azon részével, amely semmiféle ellenállást nem tudott kifejteni. (Egyébként a rablás és gyilkolás áldozatává vált számos olyan zsidó is, akiknek az élete több mint nyomorúságos volt. Mint ahogy raboltak és gyilkoltak keresztényeket is.) Az évek óta folytatott jobboldali propaganda kialakította huligánlétkörben, az elnyomó apparátus és a Légio, az egyetlen szervezet politikai erejének birtokában, a mozgalom vezetőinek és híveinek lehetősége nyílt arra, hogy szabad teret engedjen mindenféle „törekvésnek” és vágnak — amelyet annyi ideig visszafojtottak —, a fajgyűlöletnek, amelyet olyan gondosan ápoltak, valamint a bosszúvágnak. S mindezt a legkisebb kockázat és bármiféle ellenállás nélkül.

Csakhogy a gyors meggazdagodásnak ezek a forrásai hamarosan kiapadtak. A gazdagságot mint olyant, elszakítva forrásától — a termelőfolyamattól — könnyen el lehet fecsérelni. Azok, akik a Légio nevében beszéltek és cselekedtek, bár képtelenek voltak a tőkés gazdaságot vezetni és uralni — mivel hiányzott a hozzáértésük és a tőkéjük —, mégis azt akarták, hogy egyre nagyobb mértékben részesedjenek a nyereségből. Képtelenek voltak arra, hogy — mint a munkásság — a termelés alkotó tényezői legyenek, ezzel szemben a felhalmozott, tehát a létező javakat élvezni akarták.

Nem hiányzott ennek az eszmének az elméleti megalapozása sem. Veverca, a legionáriusok egyik *en titre* közigazdásza az *Excelsiorban* éppen a zendülés napján ezt írta: „Természetes, hogy a politikai csatának a megnyerésével — a vasgárdista rendszer bevezetésével — megoldják a román gazdaság fő problémáját: a jövedelem elosztásának kérdését... Eppen ezért előbb elosztás, aztán termelés, ez az elsődlegességi sorrend.” Tehát biztosnak tűnt, hogy a zsidók kifosztása után a román burzsoáziára kerül sor. Az első és szerény kezdeti lépéseket meg is tették.

„Az erőszakkal eltulajdonított javak tekintélyes része — állítja a *Pe marginea prăpastiei* (I. 134) — román tulajdonosoké volt, ilyen többek között a Letea gyár esete, amelyet Dinu Brătianu úr jelentett be...” Aki tudja, mennyire vonzódtott a liberális pénzügy e vállalathoz, könnyen számot ad arról, milyen felháborodást válthatott ki a vasgárdisták itt végzett kisajátítása...

A legionárius állatiasság és magyarázata

Hátramaradt még az, hogy néhány szót szóljunk arról az állatiasságról, amelyet a vasgárdisták — a vezetők ugyanúgy, mint a szervezet legtöbb tagja — uralmuk idején és a zendülés napjaiban elkövettek.

Sok embert ért utol az a vérözön, amely az egész országon átáradt ez alatt a néhány hónap alatt. Igaz ugyan, hogy a vasgárdisták elkövette kegyetlenkedésnek, bántalmazásnak, erőszaknak és gyilkosságnak csak kis részét ismerjük s a több ezer emberölés közül — amelyeket sokszor valóságos szadista orgiák légkörében hajtottak végre — csak néhányat hoztak nyilvánosságra a maga teljes borzalmaival.

A vasgárdista kormányzat tevékenységének erre az oldalára is magyarázatot lehet kapni. Nemcsak azért, mert az előbbinek logikus kiegészítése vagy mert az említett, számukra eredményes műveleteket nem lehetett véghez vinni, csakis terrorral és pánikot terjesztve. Ez ugyanakkor magához a vasgárdista mozgalom ideológiájához és alapvető gyakorlatához tartozott.

A Gárda egész nemzedéke a bűntettek és cmberölés szellemében nevelkedett. Corneliu Codreanu és legközelebbi munkatársai, amikor saját kezükkel gyilkoltak, akkor kezdeményezték, szervezték és patronálták az emberölést. Azokról a politikai bűntényekről van itt szó, amelyeket a vasgárdisták tevékenységük kezdetén követtek el. A tömegmozgalmaktól, amelyeket a munkásmozgalom kezdeményez, az egyéni terrorig nagy a távolság, míg a hősiesen elkövetett gyilkosságtól az egyszerű emberölésig igen rövid az út. S annál könnyebb ezt megtenni, mivel a rablás céljából elkövetett gyilkosságot, ha nem is mindig hősiességnek mutatták, de elméletileg igazolták. Eszerint csupán... „faji” gyilkosságokról volt szó. A féktelen antiszemitizmus, amelyet az egész jobboldali és szélsőjobboldali sajtó terjesztett, a gyűlöletnek és ocsmányságnak az az áradata, amellyel ez a sajtó nap mint nap, éveken át elárasztotta az elmaradott tömegeket, dicsőítve a zsidók ellen elkövetett erőszakos tetteket — mindennek létre kellett hoznia a vasgárdista uralom idején megnyilvánult kollektív vadállatiasságot.

Továbbá, a Légio vezetősége teljes mértékben felmentette a mozgalom kádereit egész gyilkos tevékenységük mindenféle felelőssége alól. A gyilkosságot, ha

fentről nem ítéli el, akkor elnézik, a legtöbb esetben egészen nyíltan. A deklasszáltak, a nincstelenségben és nyomorúságban elvetemültté váltak egész csapata, ez az emberiség-roncs, amelyet a bosszú gondolata és indulata töltött el, s amely biztos volt a büntetlenség felől, és meg volt győződve a beiktatott rendszer örökérvényűségéről, s amelyben a Légió előszeretettel verbuválta rendőri és elnyomó apparátusát, szabad teret tudott engedni az ösztönöknek. Ezek az ösztönök eluralkodtak egész erkölcsi létükön, amelyet magánéletük előzményei aláaknáztak, a vasgárdista gyilkos propaganda korrumpáltá tett, miközben szemük elé a királydiktatúra gyakorlatának véres képe tárult.

Ebben kell látnunk a legionárius vadállatiasság igazi eredetét. Ezek a mozzanatok adtak tömegjellegzet az elkövetett kegyetlenségeknek. A vasgárdista gyakorlat általános keretein belül csakis kis mértékben jelentkezett a személyi, patológikus elem. A vasgárdisták elkövette kegyetlenségek alapja nem az egyedi beteges megnyilvánulás, hanem a rendszer, amely lehetővé tette a féktelen kitérést.

Láttak valaha vasgárdista tüntetést? Megfigyelték-e azoknak az arcát, akik felvonultak? Volt-e alkalmuk megfigyelni néhány tucat legionáriust sorban, egymás után?

Azonnal feltűnhetett az, hogy sok közöttük a testi fogyatékos. Púposok, fél-szeműek, angolkórosok, kislejűek, valóságos emberi szörnyek jelentek meg rendszert ezekben a sorokban. Ha ismerjük a társadalmi eredetét, a legtöbbször nemzedékről nemzedékre szálló nyomorult fiziológiai környezetet, amelyből sokan származtak, akkor ez a jelenség nem lephet meg. Aki bármily felületesen tanulmányozta külvárosaink életét, az tudja, hogy fizikailag — az erkölcsiről ne is beszéljünk — milyen degenerált feltételek között nőnek fel az egymást követő nemzedékek. A társadalmi betegségek dühödten szedik áldozataikat, minden évben ezerszámmra. Tökéletesen megmagyarázható az, hogy az ilyenek, akiket erőteljes alacsonyabbrendűségi érzés gyötör, segítséget, támaszt és védelmet keresnek, de ugyanakkor bizonyos olyan reakcióknak a lehetőségét is, amely lelki és erkölcsi lényegükből fakad. A vasgárdista mozgalomban uralkodó légkör, a könnyű bosszú, az ősi ellenséges érzület és a fasiszta előítéletek, a kegyetlenség és a szadizmus atmoszférája nyilván még inkább vonzotta őket. Amikor az ilyen elemek szabad kezet kaptak hatalomra, s főleg hivatalosan támogatták őket abban, hogy a védtelen emberek ellen tevékenykedjenek — hiszen ilyen védtelenek voltak a legionárius terror áldozatai —, akkor a mértéktelen kegyetlenkedés, a szadizmus borzalmas esetei, a vadállatiasságban jelentkező ördögi leleményesség már nem „megmagyarázhatatlan jelenség, amely nem fér össze a román nép szelíd és jámbor lelkületével”.

Amikor nyilvánosságra hozzák majd a legionárius rendőrség tagjainak személyi lapjait, amikor megismerik a Légio nevében gyilkoló, másokat kínzó és bántalmazó egyének előző tetteit, akkor a kriminológia olyan értékes anyag birtokába jut, amelyet érdemes tanulmányozni, amely felett érdemes elmélkedni.

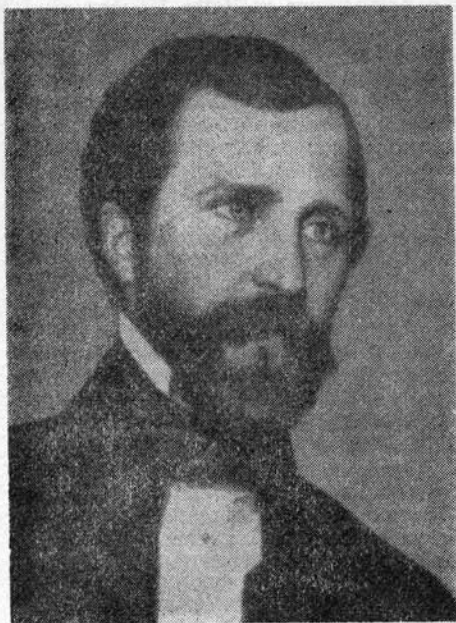
*

E fejezet végére érve emlékeztetünk arra a „hitvallásra”, amelyet a Légio nevében Horia Sima tett a nemzeti-vasgárdista állam kikiáltását követő napon. Íme: „1. Élünk szegénységben, öljük ki magunkból a meggazdagodás vágyát; 2. élünk kemény és szigorú életet, szüntessük meg a duskálást; 3. távolítsuk el az embernek ember általi minden kizsákmányolását; 4. mindenkor áldozzuk fel magunkat az országnak; 5. minden erőnkkel védjük a vasgárdista mozgalmat mindazzal szemben, ami a kompromisszum útjára vezetne, vagy mindaz ellen, ami akár csak csökkentené is a magas erkölcsi színvonalat.”

S a valóságban...

Részletek a szerző *Sub trei dictaturi* című könyvéből (Editura Forum. București, 1944).

Kőváry László közgazdasági eszméi

Kőváry László portréja

Százötven évvel ezelőtt született Tordán Erdély jeles tudományos írója, Kőváry László (1820—1907). Nagy ritkán, amikor róla esik szó, mint történészt, regék gyűjtőjét, szerkesztőt emlegetjük, s valóban, jelentős tette volt 1848-ban Kolozsvárt a radikális párti *Ellenőr* megindítása, majd 1862-től részvétele az ugyancsak itt megjelent Deák-párti *Korunk* szerkesztésében (sajtótörténetünk tartozik is e két szerep részletesebb elemzésével). Nagyobb a jelentősége azonban mindannak, amit mint statisztikus alkotott, s ha marxista történetészeink az erdélyi tőkés áruterelés kibontakozására vonatkozó konkrét adatanyagot keresik, szívesen is merítenek az ő gazdasági jellegű közléseiből.

A feudális társadalom bomlása, a tőkés termelési viszonyok elterjedése a XIX. században Erdélyben is teret nyújtott a közgazdasági irodalom és ennek keretében a statisztika mint tudomány kialakulására. A német leíró statisztika helyett, ahol a számoknak még alárendelt szerepük volt, egyre inkább előtérbe került a tőkés termelési viszonyoknak jobban megfelelő analitikus statisztika. Az új metodológia nem elégedett meg a számok egyszerű felsorolásával, hanem igyekezett ennek segítségével fel-

fedni és elemezni a társadalmi és gazdasági jelenségeket, s azok összefüggéseit, adatok segítségével tudományosan kimutatni a társadalom fejlődési irányát. Hazai viszonylatban ennek a modern statisztikai módszernek volt kimagasló képviselője Kőváry László. Márki Sándor éppen ezt méltatja Kővárynál, amikor így emlékezik meg róla: „Windisch, Eder, Ballman, Lebrecht, Marienburg, Leonard, Benkő és Benigni részben elavult, részben egyoldalú statisztikai adatai után Kőváry volt az első, mondhatni az utolsó író, aki Erdély statisztikáját az akkori tudomány állapotján írja meg.“

*

Brassai Sámuel hűséges tanítványa, Kőváry László a múlt század negyvenes éveiben *Székelyhonról* címen írt könyve után roppant akadályokat leküzdve felméri Erdély gazdasági helyzetét, fejlődési lehetőségeit és derék kiadója, Tilsch János buzdítására megjelenteti *Erdélyország statistikája* című művét is 1847-ben.

Az ifjú írónak, aki az iskola porát alig rázta le magáról, könyvével „egy paragon heverő mezőt kell megrüvelnie“, mivel Erdélynek még nem volt statisztikája. Fényes Elek munkája (*Magyarország statisztikája*) nem terjedt ki Erdélyre, ezért Kőváry „nagyon hasznos kiegészítő munkát végzett“. Véleményünk szerint nem kiegészítő munkáról van szó, mivel Kőváry teljesen önálló művel lepte meg az olvasókat. Az *Erdélyország statistikája* nem függeléke Fényes Elek munkájának, hiszen Erdély különleges helyzetét mérte fel. „A munka terjedelme, az adatok halmaza minden esetre érdem és szükségét pótol akkor, midőn ennek nagy részét az író magánutazásának, levelezésének, gyűjtögetésének köszönheti“ — jegyzi meg maga a kiadó. Mint a polgári eszmék képviselője, Kőváry meglehetősen tisztán

látja a 48-as forradalom előtti évek társadalmi, gazdasági és politikai jelenségeit, s a közölt adatokat elemezve fiatalos hévvel, de a jövőndő tudós alapos megfontolásával és felelősségével igyekszik megoldásokat keresni.

Kőváry munkája a kor két alapvető követelményét támasztja alá sokszor megrendítő adatokkal: a gazdasági és politikai függetlenség kivívását és a feudalizmus felszámolásával a tőkés termelési viszonyok fejlesztését. E kettős feladat következetes hangsúlyozásának köszönhető, hogy statisztikája nagy visszhangra talált. Kortársai közül George Barițiu, az erdélyi polgári haladó gondolkozók jeles román képviselője a *Gazeta de Transilvania* hasábjain nemegyszer méltatta Kőváry munkáját és cikkeiben felhasználta a közölt adatokat.

A tudományok hierarchiájában Kőváry fontos helyet tulajdonított a statisztikának: „Nem ismerem tudományt, mely iránt eddig a magyar annyi egykedvűséggel viseltetett volna, mint a statisztikai tudományok iránt; s viszont nem ismerem olyat, mely elhanyagoltasáért magát iszonyubban bosszult volna meg, mint ez. A statisztika alapja minden haladásnak, ez iránytűje jelennek és jövőnek. Ha egy hadvezérnek ismernie kell csataterét, embereit és ellenét, hogy csatát nyerjen, éppen úgy kell ismerni politikusnak, publicistának, finansztudósnek, kormányférfinak országát, ha okszerűleg akarja vezetni ügyét.“

Jelen cikkben nem a számokat ismertetjük, hanem azokat a gazdasági gondolatokat, melyek e számok elemzéséből kitűnnek és amelyek fontos szerepet töltek be a feudalizmus elleni harcban.

A feudális termelési viszonyoknak megfelelően a nemzetgazdaság legfontosabb ága a mezőgazdaság volt. Ezért Kőváry statisztikai munkáiban részletesen foglalkozott a termőterület, az erdő, a főbb mezőgazdasági termények és az állattenyésztés helyzetével. Mivel állandó összehasonlításokat végzett fejlettebb országok mezőgazdaságával, értékes elméleti és gyakorlati megállapításokra jutott, melyek a haladó polgárság és a néptömegek érdekeit képviselték. Figyelembe véve Erdély földrajzi fekvését, hegyvidékeit, hideg éghajlatát, sovány termőföldjét, Kőváry úgy tartja, hogy „Erdély kenyere nem a földészet“, a termőterület gyenge ereje miatt „nem áll kellő arányban azon sok szájhoz, mely bőlöle várja élelmét“. Számítása szerint Erdélyben évente 30 millió erdélyi véka gabona terem, amiből csak 7—8 millió búza. A föld területéhez és a népességhez arányítva ez a mennyiség nem elegendő, mivel nem elégíti ki még a minimális szükségletet sem. A lakosság mindössze egynegyed részének volt biztosítva kenyere, míg a többi része, főleg a parasztság, tehát aki termelte, az év legnagyobb részében kenyér nélkül tengette életét. „Pedig semmi ügy nem demoralizálja a népet, mint a kenyér-szükség, és semmi ügy fel nem emeli, mintha kenyérére büszke“ — írja Kőváry.

A kevés termésnek nemcsak a termőföld silánysága volt az oka. Bármilyen új termelési módszer bevezetésében a nemesség privilégiumainak csorbítását látta, és ezért minden olyan törekvést, amely haladást jelentett, visszautasított. Ezzel magyarázható, hogy még a múlt század közepén is — kivéve Wesselényi Miklós zsidói uradalmát — Erdélyben az ugaros gazdálkodást folytatták, minek következtében a búzaföldnek évente csak felét művelték meg, a másik fele parlagon hevert. „Nálunk még a római ugaras gazdálkodás megy — olvassuk Kőváry fejtegetéseiben —, holott a külföld váltó-gazdaságot üz. Másutt a földviszonyok rendezve, tagosítva, rendőrséggel el vannak látva, nálunk ezredes szokások békjóiban sílnk.“

A föld megművelésére használt eszközök is fejletlenek voltak. Nyugaton már bevonultak a gépek a mezőgazdaságba, Erdélyben viszont a nemes — mivel kellő mennyiségű jobbágy-munkaerővel rendelkezett — nem volt érdekelt a munkaerő megtakarításában. Ezért nem értékelte a géptervező Rajka Péter alkotásait sem.*

Az ország általános szegénységét az állattenyésztés silány helyzete is okozta. A közölt adatokból kitűnik, hogy az állatállomány, akár a földterülettel, akár a lakosság létszámával arányítjuk, igen csekély. Ezért Erdély másnann behozott állatokkal egészítette ki szükségletének fedezését, holott Kőváry szerint megvolt a lehetőség 19—20-szor több állat élelmezésére. Ezért úgy tartja, hogy Erdélyben az állattenyésztést, nem pedig a gabonatermelést kell fejleszteni.

A különböző rendeletek, melyekkel a bécsi kormány a feudális kizsákmányolás fenntartása mellett „enyhíteni“ akarta a jobbágyok helyzetét, nem segí-

* Lásd Imreh István: *Rajka Péter, az erdélyi mezőgazdasági gépgyártás úttörője*. Korunk, 1958. 1487—1495.

tettek. Kőváry szerint a régi keret megtartása esetén nem fognak használni újabb intézkedések sem: „...nem fog segíteni sem az úrbér, sem az ósiség eltörlése, sem a birtokképeség megadása, nem az örökváltság, nem a tized eltörlése, nem semmi; mind ez csak palliatív szer elszegényülésünk ellen.”

Kőváry László történelemszemléletében megtaláljuk a társadalmi haladás materialisztikus felfogásának elemeit, sőt a dialektikus szemlélet jegyeit is. Azok ellen harcolva, akik a feudalizmusban örök társadalmi rendszert láttak, rámutat arra, hogy a földművelésre támaszkodó társadalom korszaka lejárt, Erdély felett minden megváltozott: „A népek és nemzetek élete sokat hasonlít az egyes ember életéhez; a gyermekből ifjú, az ifjúból férfi, a férfiből öreg lesz: és a földművelő élet a nemzetek ifjúsága. Ifjúságunk édes álmokkal együtt elenyészett: férfiakká lettünk, s a nemzet férfikora foglalkozásához, az ipar és kereskedelem foglalkozásához kell kezdenünk.” Kőváry felismeri, hogy objektív szükségességé vált a régi gazdasági alapnak olyannal való felváltása, amely biztosítja a termelőerők fejlődését. „Komoly számot kell vetnünk magunkkal — írja —, s meg fogunk győződni, hogy régi bási-sunk, a földművelés, tovább nem lehet hazánk jólétének bási-sa.” Mint a haladó polgárság képviselője, az ipar fejlesztésében látja az ország jövőjét: „En azt hiszem, csupán a gyárak leendenek megváltóink.”

A XIX. század elején egyes feldolgozó iparágak fejlődőben vannak (réz, vas, üveg, kőedény, kender, len, cukor, dohány, bőr), s ezt Kőváry statisztikájában adatokkal támasztja alá. Mindezek ellenére mégis arra a szomorú megállapításra jut, hogy Erdélyben még nem honosodott meg a műipar, amely alapja kell hogy legyen a nemzetgazdaságnak, s ennek következtében itt kézműveket és mesterembereket találunk, nem pedig gyárakat és gyárosokat. Pedig Erdélyben minden feltétel megvolt a tőkésipar fejlesztésére. Az ország kellő mennyiségű nyersanyaggal és munkaerővel rendelkezett. „Mert annyi hegyi patak rohanó árjaikkal, fában dús hegyeink mivelhetlen ormaikkal, e munkabíró erős nép eleven gyermekeivel, a példátlan olcsó munkabér és élelmiszer: mind oda mutatnak, hogy e hon gyárak országa lesz” — jósolja Kőváry.

Az ipar elmaradását az osztrák protekcionista gazdaságpolitika és a feudális alapokon még fennmaradt céhrendszer okozta. A Habsburgok uralmuk fenntartása végett akadályozták az ország polgári átalakulását és különösképpen az ipar fejlesztését. Attól tartottak, hogy az erdélyi ipar kifejlődése komoly konkurrenciát fog jelenteni az osztrák iparnak, másrészt az osztrák ipar elesik az erdélyi olcsó nyersanyagtól. Az új termelési erők fejlődésének számottevő akadályai voltak a középkor szellemét képviselő céhek is. Akárcsak Barițiu, Kőváry is kérlelhetetlen harcot folytatott a céhrendszer ellen, mivel ezek „monopolizálták a kézműipart”, „igazságtalan limitációk közé szorították”, „bilincsekbe tartották az ipart” és a „legszigorúbb nepotizmussal” voltak összekötve. A kor szükségtelessé tette a céheket, akárcsak a várakat és várfalakat. A városok már nem kereshettek oltalmat a céhek pajzsa alatt. A jövőben a nemzetet nem „zsoldos várfal, nem egyedárus céh” emeli fel, hanem a szabad műipar. Kőváry úgy hiszi, hogy üttött az újjászűletés nagy órája, a céhek helyett gyárakat kell létesíteni, „mikre ezek támaszkodhatnak és századokra ad megélhetést”. Ő azonban nem akármilyen ipar, hanem elsősorban a nagyipar létesítésére gondol, „a mesterségek nagybani üzésére”, üzemekre, melyek munkaerőmegtakarítást jelentenek, de ugyanakkor — akárcsak a fejlett országokban — több, jobb és olcsóbb termények gyártását eredményezik. Ennek kapcsán szükséges kiemelni Kőváry lelkesedését a gépek használatára iránt. Ettől teszi függővé az ipar és az egész nemzetgazdaság növekedését, mert „Nem az erőtlén tíz ujj az, mivel nemzeteket fedez a külföld, hanem a milliókra menő embereket pótoló erőművek”.

Habár a gépek nagyobb részét külföldről hozták be, ő mégis nagy jelentőséget tulajdonított a fémipar fejlesztésének. Megtaláljuk nála a nyersanyag ésszerű felhasználásának gondolatát is. A vassfeldolgozás olyan módszereit javasolta, melyeket a fejlett országokban használtak már, és nagy mennyiségű szén megtakarításához vezettek. „Ott, hol a vasművelés tudományos alakát kezd kapni, 18—20 köb láb szén megy fel egy mázsa vas előállításánál; és nálunk mintegy 44” — panaszoja.

Tudott dolog, hogy ósídók óta a föld mélyén található természeti kincsek (arany, ezüst, réz, vas, só) Erdély gazdasági életének fontos tényezői voltak: „Ásványaiért vala e hon örökös piacza, örökös csatatére az ellenségnek.” Eppen ezért Kőváry is sokszor hangoztatta, hogy az ország jövőjét nem annyira a mezőgazdaságtól, mint inkább a bányászattól és az ipartól várja.

A gazdasági élet e fontos területén különösképpen érezni lehetett az osztrák kizsákmányolás fokozását. Ezt mi sem bizonyította jobban, mint éppen az egyre több bánya. 1800 és 1817 között 450 új bánya nyitását tartották nyilván, 1817 és 1835 között a szám már 750-re emelkedett. A múlt század első évtizedeiben különösen az aranybányászat lendült fel. Bécsi hivatalos adatok szerint 1842-ben már 18 mázsa aranyat bányásztak, tehát annyit Erdélyben, mint kivülről egész Európában. A bányák általában, de különösképpen az aranybányák, hatalmas jövedelmet biztosítottak a tulajdonosoknak. A bányákban használt olcsó férfi-munkaerő mellett gyakran alkalmazták a még olcsóbb női és gyermek-munkaerőt. Az 1844-es adatok szerint egy aranybánya átlagos értéktöbblete meghaladta az évi 10 000 pengő forintot. Mivel az aranybányák többsége kincstári igazgatás alatt volt, az arany mázsáját az állam 40 000 pengő forint helyett 73 000-ben vette be, ami újabb óriási jövedelmet jelentett a bányatulajdonosnak.

Bár az aranybányászat némi fejlődést mutatott, nem ugyanazt tapasztalta Kőváry a só és kőszén fejtésénél: „Kőszénnek még neve is idegen nálunk. Látszik, hogy gyáraink gyenge lábán állanak. Mi mozgatja nyugat gyárait, hajóit? Mi teszi olcsóvá a tüzelhetést? Mi emelte Anglia és Belgium iparát oly magasra, hogy velek olcsóságban alig mérkőzhetik Európa? a kőszén.” A tőkésipar fejlesztésére a nyersanyagokon kívül megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerő is rendelkezésre állt. „Az iparra megvannak embercink, van elég munkáskéz, van szorgalom, van ügyességünk. E hon minden nemzeté elég fogékonysággal bír az iparra; csak el van e hajlam hanyagolva, ölve, temetve...” — jellemzi a helyzetet Kőváry. Statisztikájában regisztrálta már a fizetett munkaerő megjelenését is Erdély egyes gyáraiban és különösképpen a bányákban, sőt még a fizetett női és gyermek-munkaerő gyakori használatát is.

Ami a bérmunkások anyagi helyzetét illeti, Kőváry arra a megállapításra jut, hogy Európa államaihoz viszonyítva Erdélyben a munkabérek a legalacsonyabbak, minék következtében a munkások helyzete rendkívül nehéz, a szegények és koldusok száma egyre nő. „Mert ahol gyár nincs, a földművelés úrbéresek által megy, ott napszámosra szükség kevés vagyon. Következőleg hazánkban egy sereg proletárius drágácska esztendőben koldulásra van mindjárt kárhozthatva.” Mint polgári gondolkozó, természetes, hogy a helyzet javítását a tőkés termelési mód továbbfejlesztésében látta, de nem kerülte el figyelmét az a tény sem, hogy ugyanakkor a vállalkozók keresete egyre nőtt. Nem elemezte viszont a növekvés eredetét.

Habár az ipar csak a fejlődés kezdetén volt, máris megjelent a munkanélküliség mint a tőkés termelés társadalmi jelensége: „A bajok miatt szemünk láttára, itt, hol még ideje nincs, a munkát nem kapó kézművesekből proletáriátus állott elő.”

A feudalizmus természetes fejlődésének körülményei között a földesurak a gazdaságot a használati érték tömegében látták, a feudális alapokon kibontakozó tőkés áruterelés viszonyai között a polgári gondolkozók azonban a pénzt tartották egyetlen gazdagságnak. A fejlett országokban már elavult *merkantilista nézetek* Erdélyben a XIX. század elején, a tőkés társadalom gyermekkorában, a haladás híveinek elméleti fegyvertárában haladó irányzatot képviseltek. E szellem hatása alatt vallja Kőváry is, hogy a pénz szüli a pénzt: „Új korszakba léptünk, új láthatár áll előttünk, igyekezzünk magunkat feltalálni, tájékozni, kívágni. Lássuk be, hogy pénz e kor istene, s a pénzt csak az ipar és kereskedelem árasztja hazánkra.”

A bécsi udvar protekcionista gazdaságpolitikája arra kényszerítette Erdélyt, hogy olcsón kivigye nyersanyagát, és többszörös áron fizessen a behozott osztrák ipari termékekért. „A nyerstermék — fejtegeti Kőváry — előáll a termelők izzadáisai közt, s ennek nemesb alakot adni nem tudván, egy néhány fillérért oda vetjük az idegennek; s azon vasdarab mi kezünk közt mit sem ért, mint műszer, drága pénzünkön jön vissza hazájába.” Erdély ipari fejlődése megbénult, termékei pedig versenyképtelenné váltak. A kereskedelemnek ez a helyzete készítette arra Kőváryt, hogy megállapítsa: „Ha a külföldi bilanxot tekintjük, elvileg csak azt mondhatjuk, hogy mindennap reggelével újabb szegényülési élébe ébredünk: benn pedig az országban is a forgalom aránytalansága egyéneket emel s tömegeket súlyesz...”

Kőváry nemcsak az ipar, hanem a kereskedelem szabad, feudális előjogoktól mentes fejlődéséért is harcolt. Az adott történelmi körülmények között a rossz utak és hidak, a közlekedési eszközök hiánya és nem utolsósorban a létező vámrendszer megnehezítette a kereskedelem felvirágzását. Mint a szabad kereskedelem híve, Kőváry nemegyszer hivatkozott a fejlett tőkésországok kereskedelmére, ahol éppen a szabad szellem tette lehetővé a fejlődést. Szerinte „nem marad tehát egyéb hátra, mint az, hogy a gyár és kézműv készítéséhez fogjunk, s azzal induljunk kereskedni,

ha tönkre jutni nem akarunk“. Lenne is mivel kereskedni, és ki kereskedjék, csak nincs mivel kereskedni, hiszen Erdélynek nincs ipara...

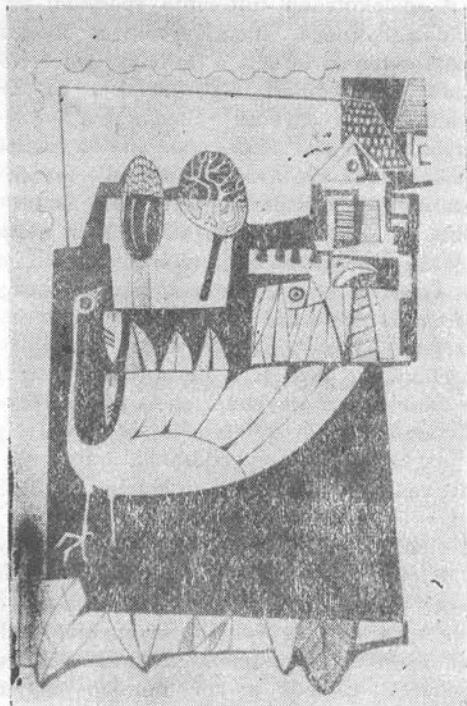
A kereskedelemmel és egyben az egész gazdasági élettel kapcsolatban Kőváry egyik legértékesebb gondolata, mely többször felbukkan *Erdélyország statistikája* és más munkáiban, hogy Erdély legfontosabb piaca Moldva és Munténia, „melyeket úgy látszik egyedül ada a sors Erdély piaczává“. Az évszázados gazdasági és szellemi kapcsolatok elmélyítésének legfontosabb feltétele viszont csak az ipar fejlesztése. Mivel az erdélyi kereskedés Moldvával és Munténiával van szorosan összekötve, ezért azt javasolta, hogy az árakat az ottani pénznemekben is számítsák ki.

Bár a bel- és külkereskedelem bizonyos növekedést mutatott, az értékesítő lehetőségeknek megfelelően a külkereskedelem fő útvonala és piaca mégis hagyományosan Brassó marad. Brassóban a XIX. század első felében felvirágoztak a román kereskedő házak. Ezek szállították a román fejedelemségekbe a legtöbb árut, bonyolították le a tranzit-kereskedést és adták el a román fejedelemségekből bejött árakat. A feudális kötöttség, a nemzeti elnyomás politikája azonban kevés jogot biztosított a derék brassói román kereskedőknek. Ezért írta Kőváry: „Brassó a törvényhozás mezején több figyelmet igényelne. Annyival is inkább, hogy nekünk csupán Moldova és Román hon fele lehet kereskednünk, s azt Brassó üzheti, Brassó lesheti ki ízlését, szükségéit legjobban.“

*

E rövid tanulmányban Kőváry László fiatalkori statisztikai munkáiból mindössze néhány gazdaságelméleti gondolatot ismertettünk. Nem tértünk ki a népesség, a foglalkozások és az iskola kérdéseire, melyek szintén foglalkoztatták. Szükségesnek tartottuk a gazdasági eszmékre kitérni, mivel az erdélyi román, magyar és német gazdasági eszmék a múlt század közepén fontos szerepet tölthettek be a polgári átalakulás, a Habsburgok elleni szabadságharc előkészítésében.

Pinczés Gyula

Szilágyi Zoltán grafikája